

SOCIALNO MATERINSTVO KONCEPTI DRŽAVLJANSTVA IN ARGUMENT SKRBI PRI UVELJAVLJANJU ŽENSK V JAVNI SFERI NA ZAČETKU 20. STOLETJA

Povzetek. *Avtorica se v članku ukvarja z vprašanjem, na kakšen način je bil argument skrbi uporabljen pri argumentaciji večjega vključevanja žensk v javno sfero. Skrb je bila uporabljena kot esencialistični argument, zlasti v obdobju konfliktov v družbi, ko se je vloga ženske še okrepila in je bila potreba po skrbi še večja. Ob bok esencialističnemu razumevanju skrbi postavlja sodoben koncept skrbi, ki želi prav tako argumentirati večjo participacijo državljanov in državljanek v sferi političnega. Oba koncepta želita redefiniirati zasebno-javno, vendar pa sodoben koncept skrbi ravno zaradi svoje ne-normativnosti preprečuje reifikacijo skrbi. Avtorica bo svoje ideje utemeljevala z analizo časopisnih člankov, ki so nastali med letom 1900 in 1918.*

Ključne besede: zgodovina, politika, skrb, ženske, Slovenija

Uvod

V tekstu se bom ukvarjala s skrbjo kot argumentom za večjo vključenost žensk v javno sfero oziroma politiko¹ in konceptom skrbi (Sevenhuijsen, 2002). Skrb so v 19. in 20. stoletju uporabljali kot enega izmed ključnih elementov pri utemeljevanju zahtev za večjo vključenost žensk v politično sfero in tako neposredno tudi kot argument za žensko volilno pravico. Skrb je bila v tem obdobju razumeta esencialistično. Uporabljena je bila le v povezavi z žensko in njeno materinsko vlogo in je v družbi imela pomembnejšo vlogo kot jo ima danes, kar je razvidno tudi iz pojavljanja te problematike v tiskanih medijih, ki so izhajali v začetku 20. stoletja. Osrednjo vlogo v tekstu ima analiza esencialističnega koncepta skrbi, ki je narejena na člankih, ki so bili objavljeni v slovenskih dnevnikih med leti 1914 in 1918 in v posebni izdaji brošure o vlogi žensk po prvi svetovni vojni.² V tekstu želim prikazati razliko med skrbjo, ki se je ujela v esencialistično past in sodobnim koncep-

* Irena Selišnik, univ. dipl. soc.kulture in prof. zgodovine, podiplomska študentka na Filozofski fakulteti, Univerze v Ljubljani.

¹ Javno sfero in politiko razumem kot dve komplementarni področji, ki se prikrivata.

² A. Šiebi. (1918) *Demokratizem in ženstvo*. Ljubljana: Slovenska Socijalna Matica Brošuro je izdal socialistični tabor ob koncu 1. svetovne vojne, posvečena pa je bila redefiniranju vloge ženske v prihajajoči povojni družbi.

tom skrbi, ki želi skrb revalorizirati in integrirati v državljanstvo in v prostor javnega - kjer je nekoč že bila kot "kot odgovornost moškega državljana do družbe".

Koncept skrbi

V tekstu izpostavljam dva koncepta skrbi, esencialističnega in sodobnega, kakor ga razumejo feministične filozofinje (npr. Tronto, Sevenhuijsen). Esencialistični koncept skrbi temelji na skrbi, ki je pogojena s spolom in naravno vlogo matere. Nasprotje esencialističnemu konceptu skrbi je sodoben koncept, ki ga npr. ponuja Selma Sevenhuijsen. Vendar pa v nasprotju z nekaterimi sodobnimi feminističnimi avtoricami, S. Sevenhuijsen ne zagovarja brezspolnega koncepta skrbi kot na primer Joan Tronto, po S. Sevenhuijsen naj bi bila skrb povezana z družbeno konstrukcijo spola. Kljub temu pa se S. Sevenhuijsen in J. Tronto strinjata v opredelitvah skrbi in S. Sevenhuijsen celo povzema njeno definicijo. Skrb tako razume kar najširše, upoštevajoč vse njene dimenzije:

Prvič, ni omejena na človekovo interakcijo z drugimi. Vključujemo možnost, da človek skrbi tudi za predmete ali za naravo. Drugič, ne predpostavljamo, da je skrb diadična ali individualistična. Prepogosto je skrb opisana in definirana kot nujen odnos med dvema posameznikoma, najpogosteje med materjo in otrokom... Tretjič, insistiramo, da je aktivnost skrbi določena kulturno in se razlikuje med kulturami. Četrto, skrb je nenehen proces. Skrb lahko okarakteriziramo kot posamično dejavnost ali pa jo opredeljujemo kot proces ... (Tronto, 1993: 103).

Skrb je torej socialen in moralen proces, kjer posameznik deluje na dober način, pozorno, odgovorno, kompetentno in odzivno, vključuje pravzaprav vse aktivnosti, ki so usmerjene k izboljšanju "sveta" in se nanašajo tako na druge posameznike kot neživo naravo. Tako pomeni skrb skupno delovanje v javni sferi, s poudarkom na demokratičnem dialogu, v prid vsem subjektom. Skrb je tako dnevna človekova aktivnost, ki izvira bolj iz njegove morale kot pa občutka dolžnosti (Sevenhuijsen, 2002). Obe poskušata redefinirati vlogo skrbi v teoriji in praksi v današnji družbi, kjer je skrb postala nekaj marginalnega, in jo razširiti v javno sfero.

Obstoječ položaj skrbi je med drugim posledica njenega fragmentiranega razumevanja, kjer je skrb skozi zgodovinski proces postala spolno določen koncept. Esencialistični koncept skrbi, ki je prevladoval v 19. in na začetku 20. stoletju, je bil usodno povezan z identiteto ženske in matere. Ko se v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja pojavijo dela, ki skušajo skrb na novo umestiti, želijo nekatere avtorice povezavo med žensko in skrbjo "prekiniti". Tako se J. Tronto sicer zaveda determiniranja skrbi na žensko, zasebno sfero in lokalno delovanje, medtem ko moški delujejo širše in skrbijo za družbo v javni sferi in na nacionalnem nivoju. Kljub vsemu pa skrb v najožjem pomenu izvajajo najbolj revni in podcenjeni sloji, katerim "slučajno" pripadajo tudi ženske (Tronto, 1993). S. Sevenhuijsen poudarja, da je potrebno spol razumeti kot kontinuum in ne kot bipolarno opozi-

cijo med moškim in ženskim, torej le kot element v procesu označevanja. Po drugi strani pa ne moremo zagovarjati spolne nevtralnosti, ker bo konstrukcija spola vedno prežemala občutke identitete, individualne in kolektivne oblike moralnega razuma in tako tudi argumente o skrbi. Spol tako funkcionira tudi na simbolni ravni, kjer podeli pomene fenomenom, ki se sprva zdijo spolno nevtralni, kot so delo, skrb, državljanstvo in razum (Sevenhuijsen, 1998).

Državljan

Tudi koncept državljana ni spolno nevtralen. Kot tak je predmet diskusij in različnih pojmovanj že od njegovega nastanka v času francoske revolucije. V tem obdobju je bil tako opredeljen predvsem kot vključevalni pojem, ki bi dopuščal vsem prebivalcem Francije možnost političnega odločanja. Po drugi strani pa je isti koncept opredeljeval tudi izključenost. Tisti, ki niso bili državljani Francije, so bili tujci, koncept državljana je tako postal predvsem pravni pojem. Nevarnost, ki so jo videli snovalci koncepta državljanstva v obdobju francoske revolucije, je, da bi zahtevalo sodelovanje pri političnem odločanju enostavno preveč "državljanov". Da bi država legitimizirala razlike v pravicah, se je že v letu francoske revolucije pojavil Sieyesov koncept³, ki je razlikoval med pasivnim in aktivnim državljanom. Tako naj bi pasivni državljani bili zadolženi za ohranjanje in razvoj nacije, imeli naj bi naravne in civilne pravice (svoboda, pravica do lastnine, varnosti). Aktivni državljani pa naj bi bili tisti, ki bi imeli tudi politične pravice in bi družbo sooblikovali. Pasivni državljani⁴ bi tako bili vsi prebivalci države, iz koncepta aktivnih državljanov pa naj bi bile izvzete določene skupine ljudi. Med njimi so bile tudi ženske, saj domnevno (oz. s tem, ko so bile locirane v zasebnost) niso prispevale nič k "ohranjanju" skupnosti. Vendarle pa se je v 19. in 20. stoletju že izoblikovala miselnost, ki je popolnoma sprejela liberalno idejo enakosti. Enakost je bila postopno sprejeta kot moralni princip, zato je bila vsaka neenakost razglašena za začasno, kar pomeni, da se vsi zavedamo, da bo enkrat v prihodnosti ukinjena oziroma bo izginila (Wallerstein, 2002).

Vrline, ki odlikujejo državljana, je namreč možno privzgojiti in na osnovi le-teh napredovati od pasivne k aktivni vlogi državljana.⁵ Izključenost žensk iz procesa političnega odločanja naj bi tako bila začasna. Razlike med aktivnim in pasivnim državljanom so bile v 19. stoletju legitimirane z državljanskimi vrtilinami. Državljanstvo je tako skupek moralnih lastnosti, ki veljajo za pomembne poteze značaja "dobrega državljana". Dober državljan je tisti, ki izraža zanimanje za zadeve svoje države, spoštuje zakone in izraža skrb. Državljanstvo je pomenilo imeti "čut za skupnost", ki je tudi državljanska dolžnost (Leca, 1997). O občutku do skupnosti

³ Emmanuel-Joseph Stéyès 1789. "Préliminaires de la Constitution, lu les 20 et 21 1789, au Comité de Constitution" v *Receuil des pièces authentiques approuvées par l'Assemblée Nationale de France, Geneva, I. 178-200*

⁴ Lister (1997) omenja koncept "substantive" državljana. Vogel (1994) pa drugorazrednega državljana oz. indirektnega državljana, vendar pa oba koncepta pripadata sodobnemu diskurzu.

⁵ Aktivni državljan v sodobnem političnem diskurzu pomeni državljana, ki čuti odgovornost do skupnosti, se ukvarja s prostovoljnimi delom in dobrodelnostjo in skrbi za promocijo blagostanja skupnosti. Sevenhuijsen govori o konceptu skrbi kot politični etiki, ki naj bi preoblikovala družbo, brez nje bi bila skrb le dobrodelnost (Sevenhuijsen, 1998: 147).

so govorili že francoski razsvetljenci, predvsem Jean Jacques Rousseau (Solomon, Higgins, 1998). Vendarle pa so razsvetljenski misleci iz koncepta državljanstva žensko izključili na podlagi esencialistične filozofije, ki je poudarjala univerzalne lastnosti moških državljanov in "posebne naravne kvalitete" ženske. Rousseau tako razume moškega in žensko kot dve plati razcepljenega človeškega subjekta, ki se združita v zakonski enoti. Ženska ima, ravno zaradi svoje naravne vloge v družini, ki predstavlja tako "naravno kot politično stanje", svoje lastne kvalitete in drugačno nalogo od moškega - to je materinstvo, skrb za otroke, ki predstavlja primarno področje družbenega (Jalušič, 1992). Čut za skupnost v teoriji je torej moška zadeva, čut za skupnost v praksi pa ženska domena. Kljub vsemu pa je v 20. stoletju skrb izginila iz koncepta državljanstva, vanj so jo ponovno pritegnile feministične avtorice, ki so pričele poudarjati tiste vrline državljanov (odgovornost, ranljivost, zaupanje), ki so izginile iz tega koncepta, zgoraj navedene vrline "aktivnega državljanstva/ke" pa so bile to pot primarno ženske.

Aktivno in pasivno državljanstvo je mogoče razumeti tudi kot razliko med različnimi poudarki na konceptu državljanstva, razliko med poudarkom na statusu ali aktivnosti. Tako naj bi liberalni model državljanstva poudarjal status oziroma državljanske pravice. Nekateri teoretiki tako opredeljujejo naslednje tipe "liberalnega" državljanstva:

Neoliberalni - zagovorniki tega pristopa o državljanu razmišljajo kot o racionalnem porabniku javnega dobrega in verjamejo, da je lastni interes osnovni motiv delovanja državljanov. V državljanstvu vidijo predvsem pravni status.

Drugi pristop je socialnoliberalni, ki raziskuje predvsem dve dimenziji državljanstva - pravice in dolžnosti ter predpostavlja pravilo za enake pravice, enake dolžnosti. Glavna preokupacija avtorjev je odnos med državljanstvom in socialno neenakostjo⁶. Državljanstvo razumejo kot ozek, formalen in praven koncept.

Tisti, ki državljanstvo razumejo kot obveznost, ki se realizira skozi aktivnost v družbi, poudarjajo naslednje tipe državljanstva: Komunitarni pristop - pri njem je poudarek na družbeni participaciji in uslugah - delovanje za skupno dobro. Pomembni so skupnost, kultura, etika in tradicija.

Naslednji pristop k državljanstvu je civilnorepublikanski, državljanstvo tu pomeni politično participacijo. V procesu sprejemanja odločitev, s poudarkom na javni diskusiji in javnim delovanjem. Cilj je realizacija človeka kot političnega subjekta (Antić, 2002).

S. Sevenhuijsen se zdi najbolj uporaben vir inspiracije, v okviru katerega bi se dalo umestiti tudi koncept skrbi, neorepublikanski model aktivnega državljanstva. Ta koncept naj bi razumel javno sfero kot področje srečevanja, kjer ljudje oblikujejo svoje identitete skozi akcijo in interakcijo, posvetovanje in debato. V tej sferi je tvoja identiteta bolj odvisna od tega, kaj počneš, kot od tega, kaj si (Sevenhuijsen,

⁶ T. H. Marshall zagovornik socialnoliberalnega koncepta govori o treh dimenzijah državljanstva: civilnem (pravice, povezane z individualno svobodo - svoboda govora, zasebno lastnino, vstopanjem v pogodbo), političnem (participacija v sferi političnega odločanja) in socialnem (pravice, povezane z varnostjo in ekonomskim blagostanjem) (Marshall, 1950). Marshall je s tem od države zahteval ne le izpolnitev formalnih pogojev državljanstva, pač pa tudi socialnih pogojev, od državljanov pa, da sprejmejo redistributivno politiko.

1998: 14). Ta koncept naj bi upošteval različnost (tudi spol) in zagotavljal enako-pravno obravnavo vseh sodelujočih - saj imajo pravico v tej sferi nastopati vsi.

Potencialne državljanke

Feministično gibanje se je že ob samem nastanku srečalo s konceptualno dilemo, ali utemeljevati svoje pravice na podlagi tradicije francoske revolucije in univerzalnih pravicah, enakosti, liberalnih argumentih, ali pa utemeljevati svoje zahteve na spolni "različnosti" in posledično esencialističnem konceptu. Ko so ženske zahtevale univerzalne človekove pravice, so nasprotniki odgovorili, da so po svoji naravi različne od moških. Z esencialističnim utemeljevanjem svojih zahtev, ki so torej temeljile na drugačnih kvalitetah ženskega spola, ki jih je potrebno prinesiti v javno, pa so sprejele vloge, ki so jih zanje določili moški in tako ostale pasivne državljanke (Wallerstein, 2002). Primer esencialističnega utemeljevanja zahtev po večji vključenosti žensk v javno sfero in tudi po volilni pravici bom v nadaljevanju prikazala na primeru slovenskega feminističnega gibanja na začetku 20. stoletja. Tri njegove najpomembnejše zahteve so bile - zahteva po volilni pravici, dostop v sfero politike in izobrazba. Za utemeljevanje svojih zahtev je gibanje uporabljalo liberalni in esencialistični koncept. V nekaterih primerih sta bila uporabljena skupaj - v kombinaciji⁷ - v nekaterih primerih pa sta prišla v konfrontacijo (Kappeli, 1998).

Toda tisti koncept, ki je v končni fazi dovolj učinkovito argumentiral žensko volilno pravico, je bil liberalni koncept. Z njim in liberalno vrednoto enakosti ter s sklicevanjem na politične in socialne pravice so v Veliki Britaniji (Antić, 1996) in skandinavskih državah ženske najprej pridobile volilno pravico (Klausen, 1996). Kljub temu pa liberalne vrednote univerzalizma same po sebi ne zagotavljajo spolne enakopravnosti, saj spregledujejo pluralnost in zanemarjajo realno stanje v družbi. Tradicionalne liberalne vrednote etiko skrbi pogosto vrednotijo negativno, ker naj bi preveč izpostavljala spolne razlike in identiteto ženske (Sevenhuijsen, 1998: 43-44). Pri tem se znajdemo pred glavno dilemo feminističnih debat, ki se ne more odločiti med spolno nevtralnimi in spolno različnim konceptom državljanstva. Vendar sodobna politična teorija poudarja nujnost inkorporacije zahtev novih družbenih skupin z njihovimi specifičnimi zahtevami - tudi zahteve žensk v univerzalno državljanstvo (Antić, 2002).

Argument skrbi za participacijo žensk v javni sferi na začetku 20.stoletja

Konceptualizacija skrbi in udejstvovanje žensk v javni sferi do konca prve svetovne vojne

V nadaljevanju teksta bom predstavila na primeru analize člankov, ki željo žensko vključiti v javno sfero politike, pomembnost argumenta skrbi in njeno esenciali-

⁷ To velja zlasti za Slovenijo - tako so liberalci utemeljevali žensko volilno pravico s citiranjem Milla in univerzalnimi človekovimi pravicami (npr: ARS. Priloge k stenografskim zapisom sej deželnega zbora Kranjske, Priloge 217: 224-2231), predvsem zgodnejša utemeljevanja nekaterih politikov, predvsem pa katoliški medijski diskurz so izrazito esencialistična (npr: Slovenski narod, 1. 3.1904, Žena in javnost; Slovenec, 2.4.1910, Katoliška žena),

stično konceptualizacijo. Etiko skrbi sem tako aplicirala na določen zgodovinski čas, članki so bili objavljeni med letoma 1900 in 1914 in so izhajali v obeh glavnih slovenskih dnevnikih - Slovincu⁸ in Slovenskem narodu⁹. Pregledani članki so v glavnem utemeljevali zahteve slovenskih feministk po večji vključenosti žensk v javno sfero oziroma v sfero politike.

V slovenskem časopisju prevladuje podoba skrbne matere in gospodinje, ki se zaveda svojih odgovornosti in dolžnosti¹⁰. Prisotnost te podobe najdemo v obeh glavnih slovenskih dnevnikih, ki sta zastopala vsak svoje politično stališče in reprezentirala predstave obeh največjih slovenskih političnih strank - konservativne in liberalne. Večinoma je ta podoba matere prisotna v govorih, ki so jih imeli katoliški moški govorniki, ali kot predstavniki katoliškega vodstva društva ali stranke. Zanimivo je, da so članki iz liberalnega časopisja bolj nastrojeni proti "katoliški ženski - tercijalki" in katoliškim političnim nasprotnikom in nasprotnicam, in manj poudarjajo podobo matere¹¹. V obdobju pred 1. svetovno vojno se pojavljajo tudi utemeljevanja ženskega delovanja v javni sferi s skrbjo¹², vendar pa do 1. svetovne vojne skrb predstavlja le enega izmed ostalih argumentov po večji participaciji žensk v javni sferi¹³. Najpogosteje je skrb razumeti zelo ozko v okviru odnosa mati - otrok, vendar najdemo tudi širše razlage. Takrat je "žensko delovanje" koristno

⁸ *Slovenec, dnevnik, (1873-1945), katoliško usmerjen časopis.*

⁹ *Slovenski narod, dnevnik, (1868-1945), liberalno usmerjen časopis.*

¹⁰ *Slovenec, 13.6.1901, Shod krščanske ženske zveze "...Prvo in pravo torišče žene je gotovo domača hiša, družina. Tam se žena-mati suči, giblje, delaj, snuj in skrbi! "Žena podpira tri vogle hiše". Srečna družina, v kateri vlada pridna in verna gospodinja, srečni otroci, ki imajo pobožno mater!..."*; *Slovenec, 24.10.1904, Desetletnica katoliškega društva za delavke, "...V žrtvami je kupljena lepota deviškega venca; s trpljenjem in skrbmi je pa tudi povit materinstva venec..."*

¹¹ *Predusem gre tu za članke, usmerjene proti angažmaju žensk v katoliškem taboru. Kljub temu, da je bilo ženskam z zakonom prepovedano sodelovanje v političnih društvih, so te delovale v številnih drugih, med njimi v celi vrsti katoliških društev, ki so sicer bila verskega značaja, vendar pa so zelo pogosto bila tudi političnega značaja. Tako so na primer članice Marijine družbe sodelovala tudi na strankarskih shodih. Tak vtis temelji na analizi člankov, izdanih v Slovincu in Slovenskem narodu med leti 1900 in 1905, pregledala sem sedem daljših člankov (Žena in javnost (Slovenski narod, 1902), Socialni odsek (Slovenec, 13.9.1900), Shod krščanske ženske zveze (Slovenec, 13.6.1901), Desetletnica katoliškega društva za delavke (Slovenec, 24.10.1904), Slavnost pri Devici Mariji (Slovenec, 10.7.1905), Naše ženstvo in naše društvo (Slovenski narod, 10.11.1904 in 9.11.1904) in Naše ženstvo in naše društvo (Slovenski narod, 10.11.1904), ki so bili izdani v obeh slovenskih dnevnikih in so nastali ob priliki predavanj ženskam ob obletnicah društev in ob priliki katoliškega shoda. Seveda pa je komponenta strankarskih sporov prisotna tudi v člankih Slovenca (Več v: Selišnik, 2001).*

¹² *"...In vendar je toliko stvari v javnem življenju, ki in prvi vrsti interesujejo ravno ženo. Skrb za bolnike in reveže, vprašanja, ki se tičejo telesne in duševne izobrazbe otrok - vse to je največjega pomena za ženo...In ravno kot mati bi se morala žena udeleževati javnega življenja, kajti šele potem bi videla v svoji deci tudi bodoče bojevnike za boljše prihodnost človeštva. ..." (Slovenski narod, 1.3. 1904, Žena in javnost).*

¹³ *Ostali argumenti so še angažma Slovenk v narodnem gibanju, njihova angažiranost bi pripomogla k bolj demokratični družbi, so dovolj sposobne (o čemer priča delovanje kraljice Viktorije, cesarice Marije Terezije idr.), nujnost demokratičnega razvoja.*

tudi za družbo¹⁴, saj je ženska pripravljena skrbeti in ljubiti vse, tudi živali. Žensko delovanje v politiki bi tako pomenilo zlasti boljše reševanje vprašanj, ki so pravzaprav vprašanja, s katerimi se ženska ukvarja doma.¹⁵

Argument skrbi postane ključen v obdobju vojne, ko se diskurz, ki poudarja bipolarno delitev, ki je izključevalna, na ženskost in moškost, obnovi v vsej svoji moči. Ravno enačenje žensk z materinstvom poudari čustva skrbi in ljubezni, ki so nasprotje nasilju, ki je bilo takrat v družbi prisotno (Cockburn, 2001). To je razvidno tudi v primeru člankov, ki so bili objavljeni med prvo svetovno vojno. V člankih opisujejo smrt in tragedije na bojiščih, po drugi strani pa pišejo o materi, ki sama skrbi za svoje otroke.¹⁶ V tem obdobju je ravno njena samostojna skrb za otroke argument za njene politične pravice. Ženska je ravno z učinkovito izraženo skrbjo in odgovornostjo ohranjala domovino in je tako deležna vse pohvale¹⁷.

"Socijalno materinstvo" - koncept Alojzije Štebi in socialističnega tabora

Če je v prizadevanjih obeh največjih političnih taborov na Slovenskem skrb igrala zelo pomembno vlogo, pa ji še poseben status posveti socialistka Alojzija Štebi¹⁸, ki je v Slovenijo prinesla avstrijski koncept socialnega materinstva¹⁹. V letu 1918, v obdobju revolucionarnih idej in množičnih gibanj za izboljšanje položaja slovenskega naroda, je po koncu vojne izšla tudi posebna knjižica, v kateri socialistka A. Štebi poskuša preseči ustaljeno razumevanje skrbi znotraj odnosa mati - otrok in

¹⁴ "...Drugače bo z žensko jerobinjo, ki bo lahko otroku druga mati. S tem bo rešen velik del vprašanja zanemarjene mladine. ... Šele če bo ženska postala v vzgoji sirot in zanemarjene mladine po zakonu priznan sodelujoč faktor, potem bo mladinsko vprašanje šele na pravi poti in bližje uspeha... Kdor naravo ljubi, mrtev kamen, ključče rastline itd., kolikor bolj mora ljubiti žival. Kako prijeto je žival negovati! Tu ne smemo pozabiti naših učiteljic. Če bi se učile, recimo v počitnicah, na kaki gospodinjski šoli vrtnarije, mlekarstva, perutinarstva itd., vsakokrat nekaj, koliko bi jim to poleg užitka prineslo koristi..." Slovenec, 31.7.1908, Mladeniški tečaj.

¹⁵ "...za splošni javni blagor velevažnih zadevah, za katere je najti ženskem spolu mnogo več razumevanja in zanimanja, kakor pri moških. To velja zlasti za vprašanja, ki se tičejo na primer mladinske vzgoje, javne dobrodelnosti in npravnosti..." cit. po Slovenski Narod, 26.4.1911, Ženske kot volilke.

¹⁶ Ne le, da ginejo na bojiščih moške in mladeniči, bolj kakor drugod pritiska na slovensko družino vojna beda, in vojna furija je razdejala na tisoče in tisoče slovenskih ognjišč. Z občudovanjem vrednim junaštvom je prenašala in prenaša naša žena vse gorje krutega časa. Ostala je skoraj sama doma. Njej je izročena vsa skrb za neobogljeno deco. Na njenih šibkih ramah sloni vsa teža gospodarstva. ...", cit. po: Slovenski Narod, 15.12.1917, Slovensko ženstvo za deklaracijo.

¹⁷ "...Spričo sedanjega strašnega razdejanja, spričo neznosnih vojnih razmer, spričo razbrzdanih vseh človekovih strasti se je moški naučil ceniti ženo kot čuvarico in ohranjevalko mirnega dela in kulturnih dobrin. Spoznal je vrednost bistvenih ženskih lastnosti: požrtvovalnosti v ljubezni do bližnjega, neumorne deloljubnosti, vztrajnosti in zvestobe in izvrševanju vsakdanjih dolžnosti in asketično samozataje. Spoznal je potrebo, da se te lastnosti poleg njegovih uveljavijo tudi v politiki in v vsem javnem življenju. ...", cit. po: Slovenec, 29.3.1918, Kaj nam prinese ženska volilna pravica?; "...ali ne bi znal ženski genij boljše poskrbeti za sirote, reveže, bolnike in jetnike, za delavke in nedorasle po tovarnah in delavnicah, za reve matere in dojenčke, za ženske, ki so potrebne pravnega varstva proti moški brutalnosti, ...", Slovenec, 12.9.1918, S.K.S.Z. Žensko vprašanje, Ivanka Klemenčič.

¹⁸ Alojzija Štebi (1883-1956), urednica Zarje in Ženskega lista, leta 1913 izvoljena v kranjsko deželno zastopstvo JSDS, pogosta govornica na shodih socialdemokratov, s katerimi se je kasneje razšla. Izhajala je iz nazorov Ellen Key in je kasneje ustanovila Feministično alianso.

¹⁹ Koncept socialnega materinstva se pojavi pri avstrijski feministki Giseli Urban, z njim argumentira in zahteva ženski sufražizem v Avstriji (Bader Zaar, 1996).

zastavi ženskam v povojni družbi nove naloge (Štebi, 1918). Knjižica je nastala na podlagi predavanja, ki ga je avtorica imela v Ljudskem domu v Trstu. A. Štebi izhaja iz predpostavke, da ženske niso dovolj dobre državljanke in da so premalo družbeno odgovorne. Šele s tem, ko se bo presegla ozko opredeljena skrb med materjo in otrokom, bodo ženske postale "prave" državljanke, s tem pa jim bodo pripadle tudi politične pravice - participacija v sferi politike²⁰. Vendar pa so predlogi, na kakšen način naj bi ženske bile vključene v politično participacijo, zelo abstraktni. Poudarek A. Štebi je bolj na (tradicionalnih) odgovornostih kot na pravicah in v tem popolnoma odgovarja komunitarnemu pristopu (Squires, 1999: 169). Zanimivo je, da je diskurz v ostalih člankih v dnevnem časopisu iz tega obdobja poudarjal novo žensko družbeno odgovornost do naroda²¹. Če te članke primerjamo s pisanjem A. Štebi, opazimo svojevrsten paradoks - ženske so hkrati opisane kot odgovorne (državljanke) v liberalnih in katoliških časopisih in kot neodgovorne (državljanke-matere) v publikaciji socialistke in feministke A. Štebi - ravno zaradi pomanjkanja širše družbene skrbi. Avtorici, ki poskuša v svoji knjigi redefinirati skrb in uvesti koncept t.i. "socialnega materinstva", torej skrb vsake posamezne matere do vseh državljanov slovenske domovine, njen poskus spodleti. Trud, da bi državljanstvo ženske utemeljila na razsvetljenski vrlini - delo za skupnost, se ujame v esencialistično zanko.

Socialna skrb je v tekstu A. Štebi definirana kot "se pobrigati za druge otroke" in uboge (Štebi, 1918: 6). Dolžnost ženske je, da stopi v javnost in skrbi za vse socialno prikrajšane. V svoji knjigi zapiše, da se družbena odgovornost prepozna skozi skrb in takoj zavrne lažno dobrodelnost dam iz visokih krogov. Vendar pa je skrb še vedno dojeta kot specifična ženska domena, ki naj bi se izvajala v okviru določenih aktivnosti in bila rezultat zavedanja odgovornosti do naroda.²² Razlog, zakaj mora biti ženska odgovorna, je esencialističen. Odgovor je namreč treba iskati v njenem materinstvu. Vendar pa vse matere niso dobre matere.

A. Štebi sicer zagovarja delavsko mater in jo brani pred kritikami, hkrati pa prizna, da so te ženske pogosto neizobražene in preobremenjene s skrbmi²³ (Štebi,

²⁰ Konkretni predlog, na kakšen način poskerbeti za njih, v knjigi *Demokratizem in ženstvo ni predlagan. Tako predlagajo v občinskih in lokalnih predstavništvih zastopstvo žensk, torej možnost dostopa do oblasti in odločanja. Vse to pa v naslednjih letih še ne bo uresničeno.*

²¹ Zlasti se nova družbena odgovornost žensk nanaša na majniško deklaracijo. Nekaj člankov (Slovenec, 5.9.1918, našim dekletom šol; Slovenski narod, 5.2.1918, Praznik slovenske narodne žene; Slovenski narod, 26.3.1918, praznik slovenske narodne žene; Slovenski narod, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva: ..."Vojno trpljenje je vzbudilo tudi jugoslovansko ženo. Zavedla se je svoje svete dolžnosti...).

²² "...Naš narod, usled vojne tako oslavljen, bo potreboval skrbne nege, da čimprej ozdravi. In tedaj se bo morala zavedati vsaka naša mati, da otrok, ki ga je porodila v bolečinah, ni le njena individualna last, temveč da je ta otrok tudi član socialne skupnosti, da ima torej napram njemu dvoje dolžnosti. Zavedati se bo morala tudi svojega socialnega materinstva, ki zahteva, da naj obsega ljubezen vsake matere vse otroke, ne le lastnih..." (Štebi, 1918: 5), "...Prava, istinita socialna pomoč mora biti zavestna, mora izvirati iz prepričanja dolžnosti: ker smo vsi člani socialne skupnosti, zato imamo tudi vsi socialne dolžnosti, iz socialne vesti, iz socialne odgovornosti se mora oprijeti ženstvo dela v javnosti in za javnost..." (Štebi, 1918: 6).

²³ "...Lehko se je zgražati nad proletarskim otrokom, ki dorašča brez materinske oskrbe in ga zapeljujejo neukročeni nagoni h kaznivim dejanjem, lahko je obsojati proletarske starše, ki premalo brigajo za vzgojo svojih otrok. ..." (Štebi, 1918: 10).

1918: 8-11). V družbi, kjer je mati postala ikona, ki reprezentira skrb, ljubezen in žrtvovanje, ki so normativni, je zelo težko najti tisti ideal, ki je sposoben v celoti zadovoljiti tem zahtevam. Če so delavske matere preobremenjene, bi se buržujske gospe morale spremeniti v nekoga, ki je pripravljen "dajati in dajati". Skrb je v tem kontekstu merilo ne za dobrega državljana oziroma državljanke, ampak za dobro mati.

Slabost perspektive A. Štebi je, da se ni spraševala, ali imajo ženske v družbi, prizadeti od vojne, na razpolago vsa sredstva za pomoč drugim otrokom in ubogim niti ni terjala odgovornosti za otroke od moških državljanov ali uporabila njihovo vlogo očeta kot argument za lepšo in boljšo družbo. Od žensk, ki so že skrbele za nepriviligirane sodržavljanke, se preprosto zahteva še več, in sicer tisto, kar se v diskurzu 20. stoletja pojavi zelo pogosto - žrtvovanje.²⁴ Ženske, ki so se že ukvarjale z različnimi filantropičnimi dejavnostmi, pa se z njimi niso ukvarjale na pravi, "socialno odgovoren način", ki ga je zahtevala avtorica. Njihovo delo je tako preprosto izničilo. Skrb je tako A. Štebi devalorizirala, po drugi strani pa ostali časopisi pišejo o ženski skrbi za druge znova in znova²⁵, javnost je torej nanjo posebej opozorjena, da ne bi prezrla njene pomembnosti.

Ostra kritika, ki jo A. Štebi nameni ženskam, ki že skrbijo za "prikrajšane", spodkoplje njihov ugled, hkrati pa nakaže, da je ideal "socialnega materinstva" utopična verzija, mogoča le, če bi družbo razumeli kot razširjeno družino. Spregleda, da so ženske v Sloveniji že pred in med prvo svetovno vojno množično delovale v različnih društvih, ki so bila skoraj brez izjeme socialno usmerjena. Zlasti v času prve svetovne vojne so se ženske še bolj intenzivno vključile v dobrotelne akcije, ki so jih organizirala različna ženska društva. V obdobju konfliktov je tako vloga ženske še bolj poudarjena, saj se število ljudi, za katere je potrebno skrbeti, še poveča (vdove, sirote, begunci, invalidi). Tako so društva nudila pomoč ranjenim vojakom, zbirale so perilo, zimsko obleko, cigarete in denarne prispevke za na fronto, skrbele za osirotele otroke in vojne vdove. V ta namen so ustanovile celo posebno društvo - Organizacijo oskrbnic in vdov v Trstu. Skrbele so še za slepe vojake in prevajale knjige v Braillovo pisavo (Šatej, 1999). Kljub vsemu je v javnem diskurzu vsa ta dejavnost že razumljena kot ženska dolžnost do domovine. In ravno zato, ker je esencialistična, ne more postati tista univerzalna dolžnost, na katerih bi bilo potrebno utemeljevati človekove pravice.

Skrb je pojem, ki je, kot smo že izpostavili na začetku, pogosto spolno definiran, kar se še posebej potrdi pri analizi historičnega gradiva. Če je bila skrb za sodržavljanke v razsvetljenstvu pomembna lastnost moškega državljana, so jo ob koncu 19. in začetku 20. stoletja prevzele ženske in bile tako na poti k aktivnemu državljanstvu, ki pa se jim je še vedno izmikalo. V družbi z začetka 20. stoletja se je skrb

²⁴ Marija kot devica in mati je postala simbol materinskega. V katoliški simboliki je lahko le ženska posrednica utelešenja Boga. Marija je "soodrešenica, ki je delila sinovo trpljenje, in je prisotna tako v liku trpeče pobožne matere kot v liku partizanske matere (Verginella, 2001).

²⁵ Poleg tega, da se v dnevnikih pojavljajo članki, ki ljudi vabijo, da darujejo denar za pomoč prikrajšanim in domovini, vedno poudarjajo, da to počnejo ženske z najplemenitejšimi cilji (Slovenski narod, 27.8. 1918. Za našo mladino; Slovenski narod, 21.9.1918. Odpri srce, odpri roke!; Slovenski narod, 14.11.1918. Našim Ženam in dekletom; Slovenec, 29.4.1918, Požrtvovalno delo za slovenske slepce...).

razumela kot dolžnost, ki je bila "že od nekdaj" ženska naloga. Problematično v tem razmerju povezave ženske s skrbjo pa je, da skrb ni bila prepoznana kot dolžnosti državljanov in državljanek, ampak kot dolžnost žensk/mater - kot dolžnost, ki ekskluzivistično temelji na spolu in na razmerju do otrok, namesto da bi bila razumljena tako, kot bi to zahtevala sodobna opredelitev skrbi. Aspekt spola sicer ne sme biti spregledan, po drugi strani pa ne more biti edini.

Zaključek

Na začetku 20. stoletja so polnopravno "žensko" državljanstvo utemeljevali na njeni dolžnosti do družbe (prispevek k skupnosti), ki je bila spolno določena. Feministične avtorice so skušale preseči tradicijo zanemarjanja "ne-političnega" prispevka žensk k skupnosti, ga narediti političnega in tako redefinirati sfero političnega in zasebnega. A. Štebi je na tej premisi želela redefinirati skrb - velik kapital, ki ga ima na voljo ženska. Vendar pa tudi njej ni uspelo koncepta skrbi in državljanstva "modernizirati". Ni ji uspelo kritično redefinirati "ženske skrbi za družino" in jo navezati na "moško skrb - za družbo". Proces je bil podoben tistemu, ki se je dogajal s tako imenovanimi "ženskimi poklici"²⁶, ko skrb postane domena žensk, moški pa na njej ne utemeljujejo več svojega političnega delovanja. Dediščina skrbi je tako pozabljena, ženska ostane nesposobna državljanica, saj svoje odgovornosti do družbe - "skrbi" ne uresničuje dovolj odgovorno. Čeprav so ravno tu opravljale "servis" državi in skrbele za tiste, ki so bili od vojne najbolj prizadeti. Zahvale za žensko skrb tako ostanejo manifestacijskega značaja in zdi se, kot da se družba pomembnosti "ženskega dela" ne zaveda.

Skrb se kasneje profesionalizira (kar je povezano tudi z revalorizacijo vloge matere in izboljšanjem sistema socialnega varstva), argument skrbi izgubi družbeno veljavo in se demistificira. Skrb se delno poveže z institucijami (se institucionalizira), posebna individualna vez (razširjen materinski odnos) izgine. Od matere se ne zahteva več, da skrbi za vse prikrajsane. Skrb tako postane atribut sfere zasebnega, še bolj vezana na najožje družinske člane in tako zapisana esencialistični interpretaciji skrbi. Z uveljavljanjem liberalnega socialnega koncepta in njegovega izuma socialne države začne izginjati diskurz, ki govori o "vzvišeni podobi matere", z njim pa izginja tudi skrb, tako kot trpljenje in žrtvovanje. Seveda pa bi veljalo še bolj v podrobnosti raziskati, v katerem zgodovinskem trenutku skrb kot argument izgubi na veljavi in če je mogoče to povezano tudi z uveljavljanjem vrednot feminističnega gibanja.

Komunitarno razumevanje skrbi (skrb za skupnost), ki je vidno tudi v delu A.Štebi, v 20. stoletju ni bilo več ustrezn argument, na osnovi katerega bi bilo primerno utemeljevati zahtevo po volilni pravici. Socialnoliberalni pogled, ki je tudi v Jugoslaviji ženskam dodelil volilno pravico, in je za enake dolžnosti zahteval enake pravice (za politične pravice-politične dolžnosti), pa naj bi podcenjeval

²⁶ *Takoj, ko so ženske pridobile možnost opravljanja določenih poklicev in tam dobile večinski delež, se je zmanjšala statusna vrednost poklica (nižje plače, manjši družben ugled in vpliv, skrčene so možnosti napredovanja) (Žnidaršič, 2000: 6).*

sfero zasebnega. Po mnenju nekaterih feminističnih avtoric naj bi s svojim univerzalizmom spregledal razlike in specifičnosti posameznih družbenih skupin - tudi žensk. Sodobne feministične avtorice želijo ponovno redefinirati skrb in jo umestiti v kontekst drugačnega državljanstva, ki skuša poiskati rešitev med dilemami, skritimi v univerzalnosti/različnosti in v statusu/dolžnostih. Zaradi sodobnega pluralizma pri definiciji politike imajo možnost, da jim to tudi uspe. Dva koncepta skrbi se tako razlikujeta med seboj predvsem v tem, da je esencialističen koncept fiksiran na odnos med materjo in otrokom, sodoben koncept pa je manj normativen, manj enoznačen in morda v sebi skriva manj možnosti za reifikacijo.

LITERATURA

- Antić, M. G. (2002): "Feminizem in državljanstvo". Prispevek na internem kolokviju Mirovnega inštituta, Sodobno državljanstvo: politike izključevanja ali vključevanja (4.6.2002). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Antić, M. (2002): Od obrane ženskih prava do diferenciranog državljanjskog statusa. V: Knežević, Đ in Dilić, K. (ur.). *Žene i politika: Pitanje roda u političkoj teoriji*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Antić, M. G. (1996): Od sufražetk do ministric. V: Bogovič, L. in Skušek, Z. (ur.). *Spolž*. Ljubljana: KUD France Prešeren, ISH.
- Bader-Zaar, B. (1996): "Women in Austrian Politics, 1890-1934: Goals and Visions". V: Good-F., D., Grandner, M. in Maynes, M.-J. (ur.). *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries..* Oxford: Berghahn Books.
- Balbo, L. (1992): *The Strategy of Social Citizenship*. V: Ferge in Kolberg. *Social policy in a Changing Europe*. Frankfurt: Westview Press.
- Cockburn, C. (2001): "The Gendered Dynamics of Armed Conflict and Political Violence". V: Moser, C. in Clark, F. (ur.). *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Arm, Conflict and Political Violence*. New York: Zed Books.
- Jalušič, V. (1992): *Dokler se ne vmešajo ženske... Ženske, revolucije in ostalo*. Ljubljana: Krt Kappeli, A.- M. (1998): "Feminist Scenes". V: Duby, G. in Perrot, M. (ur.). *A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Klausen, J. (1995): "Social Rights advocacy and State Building". T. H. Marshall in the Hands of Social Reformers". V: *World Politics*, l. 1995. št.47. str. 244-67.
- Leca, J. (1997): "Vprašanja o državljanstvu". V: Bibič, A. (ur.). *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lister, R. (1997): *Citizenship. Feminist Perspectives*. London: Macmillan Press Ltd.
- Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: University Press.
- Pateman, C. (1997): "Demokracija in demokratizacija". V: Bibič, A. (ur.). *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Perrot, M. (1998): "Stepping Out". V: Duby, G. in Perrot, M. (ur.). *A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Selišnik, I. (2001): *Odnos dveh političnih taborov do političnega angažmaja žensk v slovenski politiki (1900-1914)*. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za sociologijo
- Sevenhuijsen, S. (1998): *Citizenship and the Ethic of Care*. London: Routledge.

- Sevenhuijsen, S. (2002): Citizenship and the Ethic of Care. Prispevek na mednarodni delavnici Mirovnega inštituta v Ljubljani, 15 in 16.maja 2002.
- Solomon, R. in Higgins, K. (1998): Kratka zgodovina filozofije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Squires, J. (1999): Gender and Political Theory. Cambridge: Polity Press
- Šatej, B. (1999): "Slovenska ženska 1900-1918". V Kroniki, l. 1999, št. 1-2: str.89-114.
- Štebi, A. (1918): Demokratizem in ženstvo. Ljubljana: Slovenska Socijalna Matica.
- Thřbaud, F. (1998): "The Great War and the Triumph of Sexual Division". V: Duby, G. in Perrot, M. (ur.). A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Tronto, J. (1993): Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care. New York: Routledge.
- Verginella, M. (2001): Od čarovnic k sinovom brezmadežne. V: Accati, L. Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Vogel, U. (1994): Marriage and the boundaries of citizenship. V. The Condition of Citizenship. London:Sage.
- Wallerstein, I. (2002): Citizens All? Citizens Some! The Making of the Citizen. <<http://fbc.binghamton.edu/iwepthomp.htm>> (5.maj 2002).
- Žnidaršič, S. (2000): Ora et labora - in molči, ženska! Ljubljana: cf*